

*Попова Валентина Викторовна,
Павлова Нюргуяна Степановна*
Таатта улууһун, Ытык-Күөллээҕи
«Күн тулуктара» детсад иитээччилэрэ

ТОЛКУЙДАТАР ООННЬУУЛАР - ОҢО ДЬОҢУРУН САЙДЫТЫГАР

Аннотация: Ыстатыйаҕа сахалыы остуол оонньуутугар оҢону бэлэмнииргэ аналлаах толкуйдатар, тарбах былчыннарын сайыннарар оонньуулар сырдатылыныннар.

Annotation: The article highlights games that contribute to the development of mental thinking, finger muscles as preparation for learning yakutian board games.

Сүрүн өйдөбүллээх тыллар: *толкуйдатар оонньуулар, өбүгэ остуолун оонньууларын, тобуллаҕас толкуйун, өркөн өйүн, оҢо кыра сааһыттан*

Кэлинни кэмнэ олох сайдытыгар дьүөрэлээн оҢону иитии-үөрэтии, толкуйдуур дьөҢурун сайыннарыы сыала-соруҕа, ньымалара эмиэ сыыйа уларыян иһэллэр.

Билиилээх педагог К.Ушинский: «ОҢо өйдүүр, толкуйдуур дьөҢурун сайыннарыы – бу сүнкэннээхэй, чэпчэкигэ суох үлэ буолар. Бу үлэҕэ оҢону кыралаан, сэрэнэн сыһыарыахха сөп», - диэн этэн турар.

Хас биирдии киһи туохха эрэ дьөҢурдаах буолар. Киһи кыаҕа, айар дьөҢура мунура суох диэн этэллэр. Психологической наука, саха оҢото толкуйдуур дьөҢура, ойуулаан-дьүһүннээн көрөрө, өйгө тутара, баар курдук саныыра уратылаах диэн этэр.

Саха дьоно былыргыттан иллэн кэмнэрин оонньоон – көрүлээн атаараллара. Өй оонньуутуттан саҕалаан илии-атах, былчын оонньуутун элбэҕи билэллэрэ. Ол гынан баран өбүгэ үгүс оонньуута умнуллан, сүтэр кутталга киирбитин, өркөн өйдөөх үтүө дьоммут сөргүтэн, билигин сир – дойду аайы оонньоу дэлэйдэ.

Оскуола иннинээҕи саастаах оҢо этэ-сиинэ, өйө сайдар уратытын учуоттаан, өбүгэ остуолун оонньууларын иитэр – үөрэтэр үлэҕэ туттан, оҢо кыра сааһыттан дэгиттэр сайдыылаах буола улаатарын ситиһиэххэ сөп. ОҢону норуот оонньууларынан иитии олус элбэх туһалааҕын улуу педагогтар Г.Н. Волков, Е.И. Тихеева, А.П. Усова уо.д.а. үлэлэригэр ыйылар. Ол эрэн дьыссаат саастаах оҢоҕо сөптөөх сахалыы остуол оонньуутугар аналлаах босуобуйа билиннэ диэри суоҕа уустугу үөскэтэр.

«Күн тулуктара» дьыссаат иитээччилэрэ хас да сыллаах үлэ, кэтээн көрүү уопутугар олоҕуран көмө босуобуйаны бэлэмнээн “Айар” кинигэ кыһатыгар бэчээттэтэн таһаартардыбыт.

Иитээчилэр хомуйан, танан, айан онорбут толкуйдатар оонньоуулар “Өбүгэ оонньоутун түһүлгэтэ” [40-58] босуобуйаҕа сыһыарыы быһыытынан киллэрилиннилэр.

ХОЛОБУР:

«Эбээм күөрчэбин ытыйабын» (3-4 саастаах оҕолорго).

Быраабылата: оонньооччулар күөрчэхтэрин (ытыгы,...) угун икки ытыстарыгар кыбытан баран ытыйа үөрэнэллэр. Манна күөрчэби ытыйарга хоһоонунан доҕуһуоллуохха сөп.

Ытыйабын, ытыйабын

Эбэм күөрчэбин,

Ытыйабын, ытыйабын

Ытыһым итийэр.

Бу оонньоуну уустугурдан, иитээчи бэйэтин көрүүтүнэн уларытан 4-5 саастаах оҕолорго оонньоутун сөп. Холобур «Уһун тыыннаах күөрчэх»

Быраабылата: ким күөрчэбэ охтубакка, уһуннук эргийбитинэн кыайылаҕы быһаараллар.

«**Бычаахтары (бытархай соболору) чөмөхтөө**»

Туттуллар маллар: тыксаан кэрчиктэрэ

Быраабылата: Иитээчи тыксаан кэрчиктэрин остуолга ыһа бырабар. Оонньооччу бычаахтары (бытархай соболору) (тиэрэ түспүт кэрчиктэри) туспа чөмөхтөөн мунһар.

«**Мунҕаһыттар**»

Туттуллар маллар: тыксаан кэрчиктэрэ.

Быраабылата: Иитээчи тыксааны остуолга ыһа бырабар. Оонньооччулар бөдөн (умса кэрчиктэри), бычаах (тиэрэ кэрчиктэри) соболору араартаан тус-туспа чөмөхтүүлэр уонна ахсаанын ааҕаллар, кимиэнэ элбэх, ол кыайар.

«**Байанайдаах булчут**»

Туттуллар маллар: дуобат ньыкаата, дугаҕа ыйаммыт кыыллар ойуулар

Быраабылата: Остуолга турар дугаҕаларга ыйанан турар кыыллар ойууларын оонньооччулар ньыкаанан тыган табыахтаахтар. Дуҕаттан ньыкааны ыраах эбэтэр чугас ууран тыгары оонньооччу эбэтэр иитээчи быһаарар .

«**Кулунчукка көмөлөс**»

Туттуллар маллар: 10 см үрдүктээх тиит, хатын мастар макеттара, «кулунчук» төбөлөөх тырынка, ньуоска мастара.

Быраабылата: Иитээчи тиит, хатын мастар макеттарын быһыгар «кулунчугу» уулар. Оонньооччу мастары хамсаппакка «кулунчугу» ньуоска маһынан көмөлөһүннэрэн соһон ойууртан таһаарыахтаах.

«**Хас ынахтанны?**»

Туттуллар мал: дуга бэлиэлээх карточкалар (биир харах, икки харах, кириэс, килиэккэ), оонньооччу аайы 5 устуука «ынах» (талах ынахтар).

Быраабылата: оонньооччулар карточка ойуутугар сөп түбэһиннэрэн ынахтарын биэрэллэр эбэтэр ылаллар.

Оонньоу барыта: Иитээчи карточкалары ойуутунан остуолга умса уулар. Оонньооччулар биирдии карточканы талан ылаллар (оонньоуга түөрт оҕо кыттар). Биир харахтаах карточкаҕа биир ынаҕы ылар, икки харахха – икки ынаҕы, кириэс түстэҕинэ тугу да ылбат, ол онугар уопсайга төһө ынах баарый, соччону бэйэтин ынаҕыттан уулар. Оттон килиэккэ ойуулаах карточкаҕа - уопсайга баар ынаҕы барытын ааҕан ылар.

«Баай үллэстии»

Туттуллар мал: дугда маһа, талах ынахтар эбэтэр тыксаан маһа буолуон сөп.

Быраабылата: Бу оонньууга хас да оҕо оонньуон сөп. Дугданы биир оҕо эргитэр уонна ытан кэбиһэр. Хайа өттүнэн түспүтүн көрөн ылыы, биэри быраабылатын толорор. Биир харахтаах өттө үөһээ түстэбинэ, биир ынабы ылар, оттон икки харахтаах – икки ынабы ылар. Кириэс түстэбинэ тугу да ылбат ол онугар уопсайга төһө ынах баарый соччону бэйэтин ынабыттан уулар. Оттон килиэккэлээх өттүнэн түстэбинэ, остуолга (уопсайга) баар ынабы барытын ааһан ылар. Итинник үллэстибит ынахтара бүтүөр диэри оонньуулар. Ким элбэх ынахтаах хотор.

«Кусчуттар»

Туттуллар мал: кус ойуулаах манан дуобат ньыкаалара (5 -6 кустар), 3 булчут ойуулаах ньыкаалар, төгүрүк күөл омооно.

Быраабылата: Күөл тула 3-4 дугда омооноро ойууламмыт, күөлгэ онон-манан кустары уураллар. Бастакы булчут дугдаттан күөлгэ олоор, биир куһу таарыйар гына сөмүөтинэн тыгар. Ытарыйгар эбэтэр таппыт куһун ыларыйгар атыттары таарыйдабына «бултуурун» тохтотор, иккис булчут оонньууну салбыыр. Куһу үллэстэн бүтүөххэ диэри оонньуу оонньонор уонна ким төһө куһу ылбытын аахсаллар.

Бу толкуйдатар оонньуулар олонхо педагогикатын, СЭДИП технологиятын эти – сиини сайыннарар, оҕо үс кутун олохсугар хайысхаларга көмө буолар. Оонньуулар оҕо этин-сиинин эрэ эрчийэр буолбакка, тобуллаһас толкуйун, өркөн өйүн сайыннарар, киһилии киһи буолан тахсарыйгар олук уулар кыабын арийан көрдөрөллөр уонна өбүгэ төрүт остуол оонньууларыгар кыра сааһыттан бэлэм буоларга көмөлөһөр.

Түн былыргыттан кэлбит үтүө үгэһинэн оҕону сайыннарарга дьэ кэргэн эйгэтэ олус улахан оруоллаах. «Оҕо оонньоон улаатар» диэн сахаба бэрт бэргэн этии баар. Ити үтүс көлүөнэ дьон кэтээн көрөн олобун уопутун түмүгэр үөскэспит төрүт билиитэ, норуот педагогикатын сүрүн өйдөбүллэриттэн биирдэстэрэ буолар. Онон билигин оонньуу уонна оонньоу, кыра саастаах оҕо өйө-санаата, билиитэ-көрүүтэ, тыла-өһө, уйулҕата, ийиитэ, этэ сиинэ сайдарыйгар, дьону кытта бодоруһа-алтыһа үөрэнэригэр дьэ кэргэн оруола улахан суолталаах. Онон оҕо саада дьэ кэргэннэ сүбэһит-амаһыт буоларынан манньк үлэ көрүннэрин ытабыт:

- түмсүү;
- быыстапкалар;
- күрэхтэргэ кыттыы;
- уһуяан материалнай базатын бөбөрөгөтүүтэ кыттыһыы;
- култуурунай-спорттивнай үлэлэргэ кыттыһыы;
- нэһилиэк, улуус, өрөспүүбүлүкэ түмсүүлэригэр кыттыһыы.

Оҕону кыра сааһыттан толкуйдатар оонньууларынан оонньотон, күннээҕи режимнэ киллэрэн дьарыктаатахха, сахалыы остуол оонньуутун ону таһынан манньк сатабыллары оскуолаба киирэригэр баһылыыр:

Чөл туруктаах – имигэс тутунуулаах-хаптыныылаах, тус бэйэтин кыаҕар эрэнэр, дьулуурдаах, дыаныардаах, санаатын – өйүн күүһүнэн этин-сиинин салайынар, сыралаһан ситиһэр.

Билиэн – көрүүн баҕалаах – сайдыыга дьулуһар. Кими да үтүктүбэҕкэ оонньоур, интэриэһиргиир, оонньоу-дьарыгыра сылдьар.

Тус бэйэ толкуйдаах – өйүгэр ойуулаан онорон көрөр, сөпкө өйдүүр, ыллыктаахтык толкуйдуур, ырыналаан ырытар, туһааннаах кэмнэ сатаан туттар, олоҕор туһанар.

Боччумнаах – бэйэтин туттунар, кыралары кытта бодьуустаһар.

Сизэрдээх майгылаах, чугас дьонун, кырдыаҕастары, удьуордарын ытыктыыр, дойдутун харыстыыр, бэриниилээх, инникигэ эрэллээх.

Төрөөбүт ийэ тылынан сангарар, дьиэтигэр-уотугар, дьонугар-сэргэтигэр ылыннарарылаах тыллаах-өстөөх.

Кэрэбэ, үтүөбэ тардыһылаах – удьуор тынынын инэриммит, үтүөнү үксэтэр, кэрэни кэрэхсиир.

Салгыы үөрэнэргэ дьулуһуулаах – болҕомтолоох, сыал-сорук туруорунар, наардыыр, бөлөхтүүр, түмүк оностунар, оҕолору кытта тапсан, өйдөһөн оонньоур.